CHINGIZ AYTMATOV ASARLARIDA DIALOG VA MONOLOGLARNING STILISTIK QURILISHI

Ergasheva Zebo
TerDPI O'zbek tili va adabiyoti
yo'nalishi 4-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Chingiz Aytmatov asarlarida dialog va monologlarning stilistik qurilishi ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Adibning "Jamila", "Oq kema", "Alvido, Gulsari!", "Asrga tatigulik kun", "Qiyomat" kabi asarlarida qahramon nutqi, ichki monolog, falsafiy mushohada, psixologik kechinma, xalqona ohang va ramziy-majoziy ifoda vositalarining badiiy vazifasi yoritiladi. Maqolada dialogning xarakter yaratish, konfliktni ochish, milliy ruhni ifodalashdagi o'rni hamda monologning inson qalbidagi ziddiyat, xotira, iztirob va ma'naviy tanlovni tasvirlashdagi ahamiyati ochib beriladi. Chingiz Aytmatov ijodida dialog va monologlar oddiy nutq shakli emas, balki asarning g'oyaviy-falsafiy mazmunini chuqurlashtiruvchi muhim stilistik vosita sifatida talqin qilinadi.

Kalit so'zlar: Chingiz Aytmatov, dialog, monolog, stilistika, ichki nutq, psixologik tahlil, qahramon nutqi, konflikt, ramz, milliy ruh, falsafiy mushohada.

Аннотация. В данной статье научно-теоретически анализируется стилистическое построение диалогов и монологов в произведениях Чингиза Айтматова. На материале произведений "Джамиля", "Белый пароход", "Прощай, Гульсары!", "И дольше века длится день", "Плаха" раскрывается художественная функция речи персонажей, внутреннего монолога, философского размышления, психологического переживания, народной интонатsii и символико-метафорических средств выражения. В статье

рассматривается роль диалога в создании характера, раскрытии конфликта и выражении natsionального духа, а также значение монолога в изображении внутренних противоречий, памяти, страдания и нравственного выбора человека. В творчестве Чингиза Айтматова диалог и монолог трактуются не просто как формы речи, а как важные стилистические средства, углубляющие идейно-философское содержание произведения.

Ключевые слова: Чингиз Айтматов, диалог, монолог, стилистика, внутренняя речь, психологический анализ, речь персонажа, конфликт, символ, natsionalный дух, философское размышление.

Abstract. This article provides a scientific and theoretical analysis of the stylistic construction of dialogues and monologues in the works of Chingiz Aitmatov. Based on such works as "Jamila", "The White Ship", "Farewell, Gulsary!", "The Day Lasts More Than a Hundred Years", and "The Scaffold", the article examines the artistic function of character speech, inner monologue, philosophical reflection, psychological experience, folk intonation, and symbolic-metaphorical expression. It explores the role of dialogue in character creation, conflict development, and the expression of national spirit, as well as the importance of monologue in depicting inner contradictions, memory, suffering, and moral choice. In Aitmatov's creative world, dialogue and monologue are interpreted not merely as forms of speech, but as significant stylistic devices that deepen the ideological and philosophical content of the literary work.

Keywords: Chingiz Aitmatov, dialogue, monologue, stylistics, inner speech, psychological analysis, character speech, conflict, symbol, national spirit, philosophical reflection.

Chingiz Aytmatov XX asr turkiy va jahon adabiyotida inson ruhiyati, milliy xotira, tabiat va jamiyat munosabati, axloqiy tanlov hamda ma'naviy mas'uliyat masalalarini yuksak badiiy darajada talqin etgan adiblardan biridir. U 1928-yil 12-dekabrda Qirg'izistonning Sheker qishlog'ida tug'ilgan, 2008-yil 10-iyunda Germaniyaning Nyurnberg shahrida vafot etgan; adib qirg'iz va rus adabiyotining yirik namoyandasi sifatida e'tirof etiladi. Aytmatovning "Jamila", "Birinchi muallim", "Alvido, Gulsari!", "Oq kema", "Asrga tatigulik kun" kabi asarlari jahon adabiy jarayonida keng tanilgan. Britannica manbasida ham "Jamila" 1958-yilda, "Birinchi muallim" 1967-yilda, "Alvido, Gulsari!" 1967-yilda, "Oq kema" 1970-yilda yaratilgan muhim asarlar qatorida tilga olinadi. Adib ijodida voqea, obraz va konfliktni ochishda dialog va monolog alohida stilistik vazifa bajaradi.[1] Dialog badiiy asarda qahramonlarning o'zaro nutqiy munosabatini ifodalovchi vosita bo'lib, u xarakter yaratish, voqeani rivojlantirish, konfliktni kuchaytirish va asarning umumiy ohangini belgilashda muhim o'rin tutadi. Monolog esa qahramonning ichki olami, o'z-o'zi bilan suhbati, ruhiy iztirobi, xotirasi, kechinmasi va falsafiy mushohadasini ochishga xizmat qiladi. Aytmatov ijodida ushbu ikki nutq shakli bir-birini to'ldirib, asar mazmunini yanada chuqurlashtiradi. Aytmatov asarlarida dialoglar ko'pincha oddiy suhbat shaklida boshlanadi, biroq ular asta-sekin qahramon ruhiyatini, ijtimoiy muhitni va asosiy ziddiyatni ochuvchi badiiy vositaga aylanadi. Adib dialoglarida xalqona iboralar, qisqa va lo'nda gaplar, kinoya, sukut, yarim aytilgan fikr, hissiy pauza va obrazli ifoda keng qo'llanadi. Bu jihatlar dialogni tabiiy, hayotiy va ta'sirchan qiladi. "Jamila" qissasida dialoglar nozik lirik ohangga ega. Asarda Jamila, Daniyor va Seyit o'rtasidagi nutqiy munosabatlar tashqi voqeadan ko'ra ichki ruhiy yaqinlikni ochishga xizmat qiladi.

[1] Chingiz Aytmatov XX asr qirg'iz va rus adabiyotining yirik vakili bo'lib, uning asarlarida milliy ruh, inson psixologiyasi, tarixiy xotira va umuminsoniy muammolar keng yoritiladi.

"Jamila" 1958-yilda nashr etilgan va Aytmatovga xalqaro shuhrat keltirgan asarlardan biri sifatida baholanadi. Bu qissada dialoglar ko'pincha bevosita sevgi izhori tarzida emas, balki imo-ishora, ohang, sukut va qisqa javoblar orqali quriladi.[2]

Jamila va Daniyor o'rtasidagi dialoglar soddaligi bilan kuchli. Ularning suhbatida ortiqcha izoh, balandparvoz ibora yoki ochiq dramatizm kam. Aksincha, adib ko'pincha aytilmagan so'z, sukut va ichki sezim orqali qahramonlar orasidagi ma'naviy yaqinlikni ko'rsatadi. Bu usul Aytmatov stilistikasida dialogning psixologik vazifasini kuchaytiradi. Chunki ba'zan qahramon aytgan gapdan ko'ra aytolmagan gapi kuchliroq ma'no tashiydi. "Jamila"da Seyitning hikoyachi sifatidagi nutqi monologik xarakterga ega. U bolalik xotirasiga qaytadi, o'tmish voqealarini eslaydi, Jamila va Daniyor munosabatini o'z qalbidan o'tkazib baholaydi. Demak, bu asarda monolog xotira shaklida namoyon bo'ladi. Seyitning ichki nutqi orqali nafaqat voqea, balki qahramonning estetik uyg'onishi ham ochiladi. "Oq kema" qissasida dialog va monologlar butunlay boshqa ruhiy ohangga ega. Bu asarda bola qalbi, ertak, afsona, tabiat va shafqatsiz hayot to'qnashuvi tasvirlanadi. "Oq kema" 1970-yilda yozilgan qissa bo'lib, unda yetim bola, Mo'min chol, O'rozqul va Shoxdor ona bug'u haqidagi afsona markaziy o'rin tutadi. "Oq kema"dagi dialoglar qahramonlarning ma'naviy qiyofasini ochadi. Mo'min chol nutqida mehr, soddalik, xalqona donishmandlik sezilsa, O'rozqul nutqida qo'pollik, zo'ravonlik, jaholat va ichki bo'shliq namoyon bo'ladi. Bola esa ko'pincha kattalar dunyosidagi shafqatsizlikni to'liq anglab yetmaydi, lekin uni qalbi bilan sezadi. Shu bois uning ichki monologlari asarning eng ta'sirchan qatlamini tashkil qiladi. "Oq kema"da bolaning monologlari xayol, orzu, qo'rquv

[2] "Jamila" qissasida dialoglar sevgi, ruhiy yaqinlik va ichki uyg'onish motivlarini ochuvchi nozik badiiy vosita sifatida ishlatiladi.

va yolg'izlik bilan yo'g'rilgan. U oq kemaga qaraydi, otasini tasavvur qiladi, baliqqa aylanish orzusiga beriladi. Bu monologlar real voqelikdan qochish emas, balki bolalik qalbining mehrga, himoyaga va poklikka intilishi sifatida talqin qilinadi. Aytmatov bola ichki nutqi orqali shafqatsiz jamiyat oldida begunoh qalbning fojiasini ochadi.[3]

Aytmatov dialoglarining muhim xususiyati shundaki, ular tashqi konfliktni ham, ichki ziddiyatni ham ochadi. Masalan, "Oq kema"da Mo'min chol va O'rozqul o'rtasidagi nutqiy to'qnashuv ikki xil hayotiy pozitsiyani ko'rsatadi: biri mehr, an'ana va ezgulikni ifodalasa, ikkinchisi zo'ravonlik, manfaatparastlik va ma'naviy tubanlikni bildiradi. Shu tariqa dialog obrazlar o'rtasidagi oddiy suhbat emas, balki axloqiy qarama-qarshilik maydoniga aylanadi. "Alvido, Gulsari!" asarida dialog va monologlar xotira, armon va hayotiy hisob-kitob ruhida quriladi. Bu asarda Tanaboyning Gulsari bilan bog'liq kechinmalari, o'tgan umrga nazari, jamiyatdagi o'zgarishlarga munosabati monologik tasvir orqali chuqurlashadi. Adib inson va jonivor o'rtasidagi bog'liqlikni ham ruhiy yaqinlik, vafodorlik va hayotiy hamroh ma'nosida talqin qiladi. "Alvido, Gulsari!"da Gulsari oddiy ot obrazi emas; u Tanaboy hayotining guvohi, uning umr yo'li, mehnati, iztirobi va ichki armonlari bilan bog'liq ramziy obrazdir. Tanaboyning ichki monologlari orqali o'quvchi qahramonning o'z davri bilan munosabatini, ruhiy charchog'ini, pushaymonini va hayot haqidagi falsafiy xulosalarini anglaydi. Bu asarda monolog retrospektiv, ya'ni o'tmishga qaytish usuli bilan quriladi.

Aytmatov monologlarida xotira muhim stilistik vazifa bajaradi. Qahramon o'z o'tmishini eslar ekan, faqat voqealarni tiklamaydi, balki ularni qayta baholaydi. Shu bois monolog Aytmatov ijodida oddiy ichki nutq emas, balki ma'naviy sud,

[3] Bolaning ichki monologlari "Oq kema" qissasida begunoh qalb, yolg'izlik, mehrga ehtiyoj va orzu motivlarini yoritadi.

vijdon oldidagi hisob, hayotiy tajribani anglash shaklidir. "Asrga tatigulik kun" romanida dialog va monologlar falsafiy ko'lamga ega. Indiana University Press nashri bu asarni "The Day Lasts More than a Hundred Years" nomi bilan taqdim etadi va uni 368 sahifalik roman sifatida ko'rsatadi. Asarda Edigey, Qozongap, Nayman ona, Sobitjon va manqurt obrazi orqali inson xotirasi, ajdodlar merosi, ma'naviy ildiz va tarixiy xotirasizlik masalalari yoritiladi.[4] "Asrga tatigulik kun"da dialoglar avlodlar o'rtasidagi tafakkur farqini ochadi. Edigey nutqida xotira, sadoqat, urf-odat va insoniy burch kuchli bo'lsa, Sobitjon nutqida begonalashuv, loqaydlik va ildizlardan uzilish seziladi. Ularning dialogi oddiy ota-bola yoki qarindoshlar o'rtasidagi bahs emas, balki xotira va xotirasizlik, milliy qadriyat va ma'naviy bo'shliq o'rtasidagi ziddiyatdir.

Mazkur romandagi monologlar esa asarning falsafiy qatlamini chuqurlashtiradi. Edigeyning ichki mushohadalari, Sarozak kengliklari bilan bog'liq tasvirlar, Nayman ona haqidagi rivoyat, manqurtlik fojiasi insoniyat xotirasi haqidagi katta badiiy umumlashmaga aylanadi. AramcoWorld maqolasida ham "Asrga tatigulik kun" romanidagi manqurt obrazi inson xotirasi va ma'naviy ildiz masalalarini yorituvchi muhim metafora sifatida talqin qilinadi.

Aytmatov monologlarida falsafiylik va xalqona tafakkur uyg'unlashadi. Uning qahramonlari hayot haqida o'ylaganda faqat shaxsiy dardini emas, balki insoniyat, tabiat, tarix, vijdon va kelajak masalasini ham o'ylaydi. Shu bois Aytmatov monologlari ko'pincha individual ruhiy holatdan umumiy falsafiy xulosaga ko'tariladi. "Qiyomat" romanida dialog va monologlar yanada keskin ijtimoiy-falsafiy mazmun kasb etadi. Bu asarda inson va tabiat, din va axloq, jinoyat va vijdon, jamiyat va shaxs munosabatlari murakkab tarzda talqin qilinadi.

[4] "Asrga tatigulik kun" romanida dialog va monologlar inson xotirasi, ajdodlar merosi va manqurtlik fojiasi masalalarini yoritishga xizmat qiladi.

Aytmatov dialoglari bu romanda ba'zan bahs, ba'zan ayblov, ba'zan ichki faryod shaklida namoyon bo'ladi. Qahramonlarning monologlari esa insoniyatning ma'naviy inqirozi ustida chuqur o'ylashga undaydi.

Aytmatov asarlarida dialoglarning stilistik qurilishida milliy kolorit katta ahamiyatga ega. Qahramonlar nutqida qirg'iz xalq og'zaki ijodi, maqolga yaqin iboralar, xalqona ohang, afsona va rivoyatga xos tasvirlar sezilib turadi. Bu jihat dialoglarni faqat individual nutq emas, balki milliy tafakkur ifodasiga aylantiradi. Ayniqsa, keksalar nutqida xalq donishmandligi, yoshlar nutqida esa izlanish, ikkilanish, norozilik yoki begonalashuv ruhini ko'rish mumkin.

Adib dialoglarida sukut ham alohida stilistik vosita sifatida ishlatiladi. Ba'zan qahramon gapirmaydi, lekin uning jimligi vaziyatni yanada ta'sirchan qiladi. Sukut qahramonning ichki iztirobi, aytolmagan dardi, ruhiy bosimi yoki ma'naviy noroziligini bildiradi. Ayniqsa, "Jamila" va "Oq kema"da sukutli holatlar dialogdan kam bo'lmagan badiiy vazifa bajaradi.[5] Monologlarning stilistik qurilishida esa ichki nutq, xotira oqimi, o'z-o'ziga savol berish, ruhiy takror, falsafiy umumlashma va ramziy obrazlar muhim o'rin tutadi. Aytmatov qahramonlari ko'pincha o'z ichida so'zlashadi; ular o'tgan umrini, qilgan ishlarini, yo'qotgan narsalarini va kelajak oldidagi mas'uliyatini tahlil qiladi. Bu ichki nutqlar qahramonni chuqurlashtiradi, uni oddiy voqea ishtirokchisidan murakkab ruhiy olam egasiga aylantiradi. Aytmatov ijodida dialog va monologlar badiiy konfliktni ochishda ham muhim vazifa bajaradi. Dialog konfliktning tashqi shaklini ko'rsatsa, monolog uning ichki sabablarini ochadi. Masalan, qahramon boshqa odamlar bilan bahslashganda uning jamiyatdagi o'rni, munosabati va

[5] Aytmatov nasrida sukut, pauza va aytilmagan fikr dialogning yashirin psixologik qatlamini kuchaytiruvchi muhim stilistik vosita hisoblanadi.

qarama-qarshiligi ko'rinadi; o'z-o'zi bilan yuzlashganda esa vijdoni, qo'rquvi, armoni va ma'naviy tanlovi namoyon bo'ladi.

Aytmatov asarlaridagi dialog va monologlarning yana bir muhim xususiyati ularning poetik ohangga egaligidir. Adib nasrida nutq ko'pincha she'riy sezim, obrazli tasvir va musiqiy ritm bilan boyiydi. Ayniqsa, tabiat tasviri bilan bog'liq monologlarda bunday poetik ohang kuchli seziladi. Qahramon ichki kechinmasi ko'pincha tog', dasht, ko'l, shamol, tun, yulduz yoki hayvon obrazlari bilan uyg'unlashadi. Aytmatovning badiiy uslubida dialog va monologlarning ramziy ma'nosi ham kuchli. "Oq kema"dagi bolaning xayoliy nutqi poklik va orzuni, "Asrga tatigulik kun"dagi Edigey mushohadalari xotira va burchni, "Alvido, Gulsari!"dagi Tanaboy ichki nutqi armon va umr sarhisobini, "Jamila"dagi Seyit hikoyasi esa go'zallikni anglash va ruhiy uyg'onishni ifodalaydi. Demak, har bir monolog asarning umumiy g'oyaviy mazmuniga xizmat qiladi.

Aytmatov asarlarida dialog va monologlarning stilistik qurilishi qahramon ruhiyatini ochish bilan birga, o'quvchini ham axloqiy mushohadaga chorlaydi. Adib qahramonlari o'zaro gaplashar ekan, aslida insoniyat uchun muhim bo'lgan savollar qo'yiladi: inson kim? Xotirasiz jamiyat yashay oladimi? Tabiatga xiyonatning oqibati nima? Muhabbat va burch o'rtasida qanday tanlov qilinadi? Vijdon oldida inson qanday javob beradi?

Xulosa qilib aytganda, Chingiz Aytmatov asarlarida dialog va monologlar oddiy nutqiy birlik emas, balki asarning badiiy-estetik tizimini tashkil etuvchi muhim stilistik vositalardir. Dialoglar orqali qahramonlar xarakteri, ijtimoiy muhit, konflikt va milliy ruh ochilsa, monologlar orqali inson qalbidagi yashirin iztirob, xotira, armon, vijdon va falsafiy mushohada yoritiladi. Aytmatov ijodida dialoglar tabiiyligi, xalqona ohangi, psixologik chuqurligi va konfliktni ochishdagi kuchi

bilan ajralib turadi. Monologlar esa ichki nutq, xotira, ramziy tasvir va falsafiy umumlashma orqali adib asarlariga chuqur ma'naviy-falsafiy mazmun bag'ishlaydi. Shu jihatdan "Jamila", "Oq kema", "Alvido, Gulsari!", "Asrga tatigulik kun", "Qiyomat" kabi asarlar dialog va monologlarning yuksak stilistik imkoniyatlarini namoyon etuvchi nodir badiiy namunalardir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Aytmatov Ch. Jamila. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.
2. Aytmatov Ch. Oq kema. Toshkent: Yangi asr avlodi.
3. Aytmatov Ch. Alvido, Gulsari! Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.
4. Aytmatov Ch. Asrga tatigulik kun. Toshkent: Sharq.
5. Aytmatov Ch. Qiyomat. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.
6. Aytmatov Ch. Sarvqomat dilbarim. Toshkent: Yosh gvardiya.
7. Aytmatov Ch. Tanlangan asarlar. Toshkent: Sharq.
8. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. Toshkent: Akademnashr.
9. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. Toshkent: Noshir, 2019.
10. Mardonova Lobar Umaraliyevna. (2024). TARIXIY MANBALARDA AMIR TEMUR OBRAZINING BADIIY TALQINLARI. IMRAS, 7(6), 56–60.
11. Saidmuradova, S., & Madina, T. L. (2024). ALISHER NAVOIY SHE'RIYATI POETIKASI. *PEDAGOGS*, *57*(1), 147-152.
12. Mukhtarova, M. S., Namozova, S. B., & Mardonova, L. U. (2023). A Lyrical View of History. *Journal of Law and Sustainable Development*, *11*(12), e2676.

13. Xurramovna, Q. G., & To'raqulovna, D. M. (2025, December). "FARHOD VA SHIRIN" DOSTONIDAGI ONOMOSTIK BIRLIKLARNING BADIIY-POETIK AHAMIYATI. In *INTERNATIONAL CONFERENCE ON SUPPORT OF MODERN SCIENCE AND INNOVATION.* (Vol. 1, No. 5, pp. 58-61).
14. Komilovna M. S. Hydronims Formed by the Method of Syntactic and Transonimization //World Bulletin of Social Sciences. – T. 37. – C. 16-18.
15. Dilshoda, A., Dilfuza, T., Muxlisa, M., & Dildora, A. (2025). MAXTUMQULI SHE'RIYATIDA HAYOTIYLIK. SHOKH LIBRARY, 1(11).
16. Abdurashidovich M. A. LINGUISTIC APPROACH TO NESTED DICTIONARIES AND THEIR HISTORICAL DEVELOPMENT //Multidisciplinary and Multidimensional Journal. – 2024. – T. 3. – №. 5. – C. 144-147.
17. Farida, X., To'xtayeva, D., Murtazayeva, M., & Abdurahmonova, D. (2025). "LISON UT-TAYR" DOSTONINING BOBLAR BO 'YICHA TASNIFI. *PEDAGOGIK ISLOHOTLAR VA ULARNING YECHIMLARI*, *17*(02), 117-121.
18. Sayfullayev, N. (2023). TERMS ARE AN INDIVIDUABLE WEALTH OF OUR LANGUAGE. *Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research*, *10*(10), 168-170.
19. Zafariddin, Temirov, and Xujanova Nasiba. "The Triumph of Light Over Darkness." *American Journal of Research in Humanities and Social Sciences*, vol. 33, 20 Feb. 2025, pp. 34-37.
20. Zebiniso, T. (2022). SIFAT SOZ TURKUMINING USLUBIY XUSUSIYATLARI. *Scientific Impulse*, *1*(4), 34-37.